

Magyar ősnymotatványok, híres nyomdák, nyomdásztörténetek

NYOMDÁSZATTÖRTÉNETI TÖREDÉKEK

Szerkeszti: Gécs Béla

A SZENT JOBB MINT ÓSNYOMTATVÁNY

A legrégebbi magyar nyelvű sajtótermék anno 1484. évben jelent meg. Nürnberg városában nyomtatták, ahol az egyik hazai könyvtáros, talán Feger Tibold adta ki, akire Mátyás király rendelete folytán rábízták az esztergomi s már püspökségi breváriumok kiadását is. A magyar nyelvű ősnymotatvány, az imádság és ének Szent István király jobb kezének a megtalálásáról így kezdődik:

*O, deucheoseeges zenth job keez,
mel'et magiar ohajtua neez,
draagha genche neepunknek,
nag' eoreome ziueunknek...*

Így írták őseink 1484-ben. A mai helyesírás szerint így szól az a négy sor:

*Ó, dicsőséges szent jobbkéz,
melyet magyar óhajtvá néz,
drága kincse népünknek,
nagy öröme szívünknek...*

Bartalis Antal jegenei plébános még látta a 18. század végén a nyomtatványt, mely hogy valóban létezett, alapos érvekkel mutatta ki Toldy Ferenc történetírónk. Azután nyoma veszett, s egyetlen példánya sem létezik.

MÁTYÁS KIRÁLY TÖRVÉNYKÖNYVE • 1488

Mátyás király 1486. évi magán- és büntetőjogi törvénykönyve, az ún. Decretum Maius, az első magyar törvény, amely nyomtatásban 1488. június 2-án jelent meg. A törvénykönyv 1488. évi lipcsei kiadását sikerült 1898-ban, teljes épségben megtalálni a Szirmay-család levéltárában. Eddig a tudós világ csak töredékeit ismerte e törvénykiadás lipcsei és későbbben Krakkóban utánnyomtatott példányainak. Szirmay Andor a nagybecsű ősnymotatványt a Magyar Tudományos

Akadémiának ajándékozta. A törvénykönyv Brandis Moritz lipcsei műhelyének terméke, és negyedréte alakú, s összesen hatvanöt számozatlan levélből, vagyis százharminc lapból áll. A 17-ik levél nagyobb része ki van szakítva, s csak alsó részéből van meg egy darabka; a 11–31. levelek felső részét pedig az egerek elrágta, úgy, hogy a felső sorok ennek következtében minden egyes levélnél erősen károsodtak; de a többi negyvenöt levél egészen ép. Az ősnymotatvány iniciális betűi kézzel vannak az egyes cikkek elé odarajzolva. A 2. levélen kezdődő előszóból megtudjuk, hogy a „könyvtárosok már régóta könyörögtek a híres Magyar Királyság ezen törvényeinek kiadásáért. Kijavítva, kicsiszolva akarták ezeket közrebocsátani, hogy ezáltal munkájuk és költségük érdemesebb legyen.” Az előszó írója „ezért úgy gondolta, hogy kedvükben kell járni, egyrészt nemes igyekezetük, másrészt e törvények kiválósága miatt, mert nemes embernek hazája törvényeit nem ismerni csúf dolog”. Méltó szavakkal dicsőíti ezután Mátyás királyt, a művelt embert és kiváló törvényhozót, akinek törvényeit Solon és Licurgus törvényeihez hasonlítja. E bevezető sorokat szerzőjük .B. .R. .L. betűkkel írta alá. Ezt követőleg azt olvassuk, hogy a művet Mohorai Vidfy Ambrus, Nógrád vármegye alispánja rendezte sajtó alá. Az artikulusok registere után következik maga a törvény szövege, utána pedig Series Estimationum címmel egy becslési tarifa, melyet az elévülésre és az egyes életkorok cselekvőképességére vonatkozó megállapítások egészítenek ki. A becsütarifa a nemesi és jobbágyi birtokjog legfontosabb vagyontárgyait sorolja fel, és így a kiadó ezzel a közhasználatra szánt toldalékkal a törvénykönyv kelendőségét csak fokozta. A könyvet a nyomdász Brandis kolofonja zárja le.

A Vatikáni Nyomda Alapítása

V. Sixtus pápa 1587. április 27-én alapította a vatikáni könyvnyomdát „Eam semper” kezdetű

bullájával. De már előbb is fölsímelte egyik-másik pápa a könyvnyomtatás nagy jelentőségét, s némely könyvnyomtatónak „szabadalmazott szentszéki nyomdász” címet adtak. Így IV. Pál pápa már 1531-ben magához hívatta Blando Antonio firenzei könyvnyomtatót, s „Tipografia Camerale” címen nyomdát alapítottatott vele. A tulajdonképpeni pápai nyomdát a „Stamperia Vaticana”-t azonban csak V. Sixtus alapította meg, mégpedig rengeteg: négyszázezer korona költséggel. Ma is ugyanabban a helyiségben van, ahol alapításakor volt. Közben ugyan – a 18. században – kitelepítették onnan a könyvnyomtatókat, s a városban helyezték el őket, de mikor az olasz szabadsághősök 1890-ben lefoglalták a Via della Stamperiaán lévő hatalmas nyomdát: tizennégy esztendei szünetelés után a Vatikán régi helyiségeiben rendeztek be újat. A 18. század végétől kezdve különben egy titkos nyomdája is volt a pápának, de ennek az egész személyzete csak két emberből: egy szedőből meg egy nyomtatóból állott. Itt nyomtatták a pápának meg titkárságának legtitkosabb iratait. Az 1870. évi események ezt a nyomdát is elsöpörték. 1900-ban a vatikáni nyomdának azonban volt egy olyan titkos osztálya, ahová csak a

ditos: liberalitate in omnes qui sibi conferre possit. Sz
 de his haecenus. Quanta igitur potestas legum atque
 vis exstat Sine quibus: nec vrbs aliqua: nec locus con
 stare potest: nemo ambigit. Non enim maiori egent co
 mendatione: prout Jurisconsultus Ulpianus iquit
 Utilitas cum per se patet commendatione non eget.
 Quare omnes et singulos prefertim quibus interest hoc
 tor: moneo et pro Jure amicitie requiro et obtestor: ut
 illa Syntagmata basq; patrie ordinationis naviter leg
 trent: legent: volent et amplectentur Sic utiq; leges
 Solomis et Licurgi venerentur?

.B. .R. .L.

Humanitate quadā: et profecto innata bonita
 te no mediocri Magnifici Ambrosij wpsq; de
 Nobora Tliceomitis Lomiatius Neugra
 dien. opusculum hoc: in primis participatū:
 castigatum tandē et: ipressum extat L. uis sa
 ne ingenium ad optimarum artium cognitionē
 cōmodumq; et profectū Republice: et agenda
 et consulendo natura compatatum est?

A törvénykönyv előszava

nyomda igazgatójának különös engedelmével lehetett egy-két föltétlenül megbízható szedőnek belépnie.

Mátyás király törvénykönyvének címlapja

AZ ELZEVR NYOMDÁSZDINASZTIA

A leghíresebb könyvnyomtató családok egyike volt az Elzevir-dinasztia, amely másfél századon át virágzott. Kiadványaik több mint kétezer-egyszáz kötetet tartja számon a bibliográfia. A híres könyvnyomtató család világhírű leydeni műhelyét Elzevir Lajos flamand származású könyvkötő alapította, aki 1580-ban telepedett meg itt ebben a virágzó egyetemi városban. Könyvkereskedését az egyetem kuratóriumától nyert és 1587. április havában kelt kiváltságlevelével alapján nyitotta meg az akadémia területén. Elzevir Lajos 1617 elején halt meg, virágzó üzletet hagyva örökösire. A leydeni üzletet legidősebb és legfiatalabb fia vette át: Máté és Bonaventura. Máté 1622-ben, tehát éppen háromszázolcvankét évvel ezelőtt saját fia, Ábrahám javára lemondott az üzletéről, és ezzel az Elzevirek történetében új korszak vette kezdetét. A két új társ ugyanis 1625-ben magához váltotta Elzevir Izsáknak 1617-ben berendezett könyvnyomtató officináját, s ezzel a cég elindult a tipográfiai hírnév felé. A cég virágzásának legfényesebb korszaka 1626-ban

kezdődött, s a vállalkozó szellemű társak a nagyszabású kiadványok egész sorát indítják meg. Legszebb kiadványaik Julius Caesar, Vergilius, Plinius és Cicero munkái voltak. Ekkortól datálódik az Elzevireknek mint egyetemi könyvnyomtatóknak a szereplése is. Az üzlettársak ugyanabban az évben, 1652-ben haltak meg. Helyüket elfoglalták fiaik: János és Dániel. A békes együttműködés azonban nem tartott sokáig. Dániel 1655-ben kilépett az üzletből, és Elzevir Lajossal szövetkezett, akinek 1638 óta volt Amszterdamban virágzó könyvkiadó és könyvnyomtató üzlete, János pedig egyedül vezette tovább a törzsületet 1661-ben bekövetkezett haláláig. Özvegye vezetése alatt a vállalat rövidesen hanyatlásnak indult. Az amszterdami ház is lassanként veszített jelentőségéből, és Dániel 1680-ban bekövetkezett halálakor végleg feloszlott. A hatalmas nyomdászcsalád Utrechtben és Hágában működő tagjai jelentőség dolgában messze mögötte maradtak a leydeni és amszterdami cégnek.

Az Elzevir család nyomdajele

RÉGI KÖNYVNYOMTATÓI SZOKÁSOK

Több olyan érdekes szokásuk volt a könyvnyomtatóknak, amelyek eredete századokra nyúlik vissza. Most csak egyetlen nyomdászszokás történetét ismertetjük.

Még ötven éve is ismert volt az a szedői szokás, hogy ha valaki munka közben valami hihetetlen,

Egy Elzevir-könyv címlapja

vagy legalábbis kevésbé valószínű dolgokat mesélt, szóval „héchet pakolt”, társai egyszerűen elkezdtek sorjázójukkal a szekrényszélen kopogni.

E szokásnak a 17. században az angol könyvnyomtatóknál találjuk az eredetét. Egy angol író 1686-ban megjelent könyvében több angol könyvnyomtató szokást említ. Szerinte angol szaktársaink hajdanában „cheipel”-nek, vagyis kápolnának nevezték a nyomdahelyiséget (nálunk szokás volt a szedőtermet Gutenberg templomának nevezni), és szokásjogon alapuló szigorú szabályaik voltak a rend fenntartása érdekében. Nem volt szabad például a nyomdán belül káromkodni, gorombáskodni, avagy a másikat hazugnak nevezni. Aki vétett e szabály ellen: büntetést kellett fizetnie.

A valószínűtlen históriákban való kételkedést azonban mégsem tudták magukba fojtani. Ha már hazugnak nem is nevezhették nagyot mondó

szakársukat, úgy fejezték ki kételkedésüket, hogy egy-egy merészebb lóditásnál elkezdtek veszetül kopogni a sorjázójukkal. Ezt nem tiltotta „kápolni” szabályzat. A szokást átvették a német könyvnyomtatók, tőlük pedig sok mással együtt hozzánk is eljutott.

A LEGELSŐ HANGJEGNYOMTATÁS

A legelső hangjegnyomtatás kísérlete a könyvnyomtatás föltalálásának idejére esik. 1473-ban, Esslingben jelent meg az első hangjegnyomtatásos könyv. Ebben még csak a hangjegyeket nyomtatták, a vonalrendszert kézzel húzták meg. Egyik, Velencében, 1480-ban megjelent énekeskönyvben a fordított eljárást látjuk: a vonalrendszert nyomták, a hangjegyeket pedig utóbb beírták. A legelső énekeskönyv, amelyet metszett lapokról nyomtattak, Bolognában jelent meg 1487-ben. Egy példányát őrzik a British Museumban. – A kottát különben Jean de Meurs Párizsban, 1330-ban találta föl.

BALZAC, A NYOMDÁSZ ÉS KÖNYVKIADÓ

Honore de Balzac (1799–1850) francia író a kritikai realista regény megteremtője volt. Balzac bármilyen lázasan dolgozott is fiatal korában, nem tudott annyi pénzre szert tenni, amiből szegényesen megélhetett volna, s ezért elhatározta, hogy üzleti vállalkozásba kezd.

1827-ben, huszonnyolc éves korában, először mint könyvkiadó próbált szerencsét. Terve az volt, hogy a francia klasszikusokból olcsó, tömör, népies kiadásokat fog megjelentetni, amelyeket könnyen megvásárolhat mindenki. Közre is bocsátotta Molière és Lafontaine munkáit egy-egy kötetben. Ámde a könyvek nem fogytak. Kereskedőtársai, ezt érzékelve, megvonták támogatásukat vállalatától. Balzac egy év múltán kénytelen volt nagy veszteséggel az egész kiadást makulátúra gyanánt és értékben eladni. Átesve az első csalódás keserűségein, új vállalkozásba fogott. Az angol Ricardson – aki író és könyvnyomtató volt egy személyben – példáján felbuzdulva, egy ismerősének tanácsára, apjától kapott pénzből könyvnyomdát vásárolt. Balzacnak a könyvnyomdája sem hozott szerencsét. A betüöntődével kiegészített nyomda olyan rosszul jövedelmezett, hogy rövid idő múlva a csőd szélére jutott. Az író a nyomdát és betüöntő műhelyt potom áron eladta, és keserű tapasztalatokkal visszavonult

az üzleti élettől. Életének ezen sikertelen könyvnyomtatói korszakának terhét Balzac haláláig hordta.

Balzac – dagerrotípija 1848-ból

ELSŐ GUTENBERG UTCÁINK

A könyvnyomtatás feltalálójáról Magyarországon először 1910-ben neveztek el két utcát.

A miskolci nyomdászok 1910 őszén fordultak a tanácshoz, hogy a város valamelyik utcáját a könyvnyomtatás feltalálójáról: Gutenberg Jánosról nevezzék el. A tanács foglalkozott a kérelemmel, belátta ennek a kérelemnek méltányosságát. A város mérnöki hivatala javaslata alapján hamarosan utcatáblán jelent meg Gutenberg neve, s ezzel a miskolci utca lett az első Gutenberg utca Magyarországon.

A székesfővárosi közmunkák tanácsa jóval korábban hasonló kérelmet terjesztett a főváros elé, az viszont elzárkózott a kérelem teljesítésétől – és érthetetlen okokból szebbnek tartotta a Bérkocsis utca elnevezését a Gutenberg utcáénál.

Békéscsabán Budai János nyomdász, a városi képviselő-testület tagja az októberi testületi ülésen kérte, hogy az evangélikus nagytemplom mögötti Gyik utca nevéét változtassák Gutenberg utcára. Békéscsaba képviselő-testülete helyt adott a kérelemnek, és Csaba első officinája a Povázsay-nyomda melletti hosszú utcát Gutenberg nagymesterünkről nevezte el. Ez lett hazánkban a második Gutenberg utca.